

УДК 94(476):331.108

КАДРЫ ПРАМЫСЛОВАСЦІ БЕЛАРУСІ І МАГЧЫМАСЦІ ІХ УПЛЫВУ ВА ЁМОВАХ ТРАНСФАРМАЦЫІ САВЕЦКАЙ ПАЛІТЫЧНАЙ СІСТЭМЫ І ЭКАНАМІЧНЫХ РЭФОРМ (1985–1991 гг.)

I. A. Пушкін

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт харчовых і хімічных тэхналогій, Рэспубліка Беларусь

АНАТАЦЫЯ

У артыкуле прааналізаваны абставіны, якія ўздзейнічалі на кіруючы склад прадпрыемстваў прамысловасці БССР ва ўмовах трансфармацыі палітычнай сістэмы і эканамічных рэформ (1985–1991 гг.), магчымасцей уплыву кіраўніцтва на сацыяльна-эканамічнае развіццё рэспублікі. Даследаванне заканадаўчых і нарматыўна-прававых актаў, новага дакументальнага архіўнага матэрыялу дазволіла раскрыць асаблівасці фарміравання кадравага складу прамысловасці БССР. Устаноўлена, што агульнасаюзнае і рэспубліканскае партыйна-савецкае кіраўніцтва спрабавала вырашыць эканамічныя і сацыяльныя праблемы ў грамадстве прыняццем у асноўным пазаканамічных, адміністратыўных мераў. Зроблена выснова, што 1985–1991 гг. прывялі да дэстабілізацыі гаспадарчага жыцця, абвастрэння палітычнай напружанасці, якія значна ўскладнялі працэсы стварэння суверэннай Беларусі. Стабілізаваць сацыяльна-эканамічнае развіццё грамадства стала магчымым толькі з прыняццем Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь і станаўленнем Прэзідэнцкай формы кіравання.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: *кадры; кіруючыя кадры; кадравая палітыка; палітычныя і эканамічныя рэформы; прамысловасць; Беларусь; савецкі перыяд.*

ДЛЯ ЦЫТАВАННЯ: Пушкін, I. A. Кадры прамысловасці Беларусі і магчымасці іх уплыву ва ўмовах трансфармацыі савецкай палітычнай сістэмы і эканамічных рэформ (1985–1991 гг.) / I. A. Пушкін // Вестник Белорусского государственного университета пищевых и химических технологий. – 2024, № 1(36). С. 113–121.

PERSONNEL OF THE BELARUSIAN INDUSTRY AND THE POSSIBILITIES OF THEIR INFLUENCE IN THE CONDITIONS OF THE TRANSFORMATION OF THE SOVIET POLITICAL SYSTEM AND ECONOMIC REFORMS (1985–1991)

I. A. Pushkin

Belarusian State University of Food and Chemical Technology, Republic of Belarus

ABSTRACT

The article analyzes the circumstances that influenced the management of industrial enterprises in the BSSR in the conditions of the transformation of the political system and economic reforms during the period from 1985 to 1991. The study investigates the potential influence of management on the socio-economic development of the republic. The analysis of legislative and regulatory acts, as well as new documentary archival material, made it possible to reveal the characteristics of personnel formation in the field of industry of the BSSR. It has been established that the all-Union and the republican party-Soviet leadership tried to solve economic and social problems in society by taking predominantly non-economic, administrative measures. It was concluded that the period from 1985 to 1991 led to the destabilization of economic life, the aggravation of political tension, which significantly complicated the processes of creating a sovereign Belarus. Stabilization of socio-economic development of society became possible only with the adoption of the Constitution of the Republic of Belarus and the establishment of the Presidential form of government.

KEYWORDS: *personnel; management personnel; personnel policy; political and economic reforms; industry; Belarus; Soviet period.*

FOR CITATION: Pushkin, I. A. Personnel of the Belarusian industry and the possibilities of their influence in the conditions of the transformation of the Soviet political system and economic reforms (1985–1991) /

УВОДЗІНЫ

У Савецкай Беларусі (БССР) на кіруючых пасадах у розных галінах народнай гаспадаркі, навукі і культуры стаялі дзесяткі і сотні энергічных арганізатараў, людзей з шырокім кругаблядам, здольных па-дзелавому весці даручаны ўчастак работы. Узровень агульнаадукацыйнай і спецыяльнай падрыхтоўкі гаспадарчых кадраў увесь час павялічваўся. У той жа час ва ўмовах паскоранага навукова-тэхнічнага прагрэсу, які патрабаваў ад кіраўнікоў высокай спецыяльнай падрыхтоўкі і ўсебаковых ведаў, у шэрагу месцаў адказныя пасады займалі малападрыхтаваныя працаўнікі, якія не ўдасканальвалі свае веды і былі не здольныя кіраваць на ўзроўні тагачасных патрабаванняў.

Наша мэта – даследаваць і прааналізаваць абставіны, якія ўздзейнічалі на кіруючы склад прадпрыемстваў прамысловасці БССР ва ўмовах трансфармацыі палітычнай сістэмы і эканамічных рэформ (1985–1991 гг.), магчымасцей уплыву кіруючых кадраў на сацыяльна-эканамічнае развіццё беларускай дзяржавы.

Агульная характарыстыка зменаў савецкай палітычнай сістэмы і эканамічных пераўтварэнняў у СССР і Беларусі асвятляецца як у абагульняючых працах [1–5], так і ў асобных артыкулах, апублікаваных у апошні час [6–15]. Іх аналіз паказвае, што працэсы адаптацыі і ўплыва кіраўнікоў прамысловых прадпрыемстваў на палітычныя і эканамічныя рэформы не раскрыты ў поўным аб'ёме. Выкарыстанне дакументальнага матэрыялу, як апублікаванага [16–17], так і архіўнага, ўпершыню ўводзімага ў навуковы зварот, дазваляе стварыць аб'ектыўную карціну фарміравання кадраванага складу прамысловасці напярэдадні стварэння суверэннай Рэспублікі Беларусь.

АСНОЎНАЯ ЧАСТКА

На працягу многіх дзесяцігоддзяў дзяржаўная палітыка савецкай улады, побач са станоўчымі (гаспадарчае развіццё, фарміраванне нацыянальных кадраў, дружба народаў, верацярпімасць і іншае), была прасякнута палітычным і эканамічным дагматызмам, не дазваляючым падысці да вырашэння гаспадарчых праблем з улікам патрэб канкрэтных людзей, татальным кантролем за дзейнасцю гаспадарчых прадпрыемстваў і грамадскіх арганізацый. Кадравая палітыка была цалкам падпарадкавана КПСС. Рэальную ўладу ў краіне мела партыйна-савецкая наменклатура агульнасаюзнага ўзроўню. Рэгіянальнае і мясцовае кіраўніцтва выконвала рашэнні, а ў дачыненні да даследуемага займалася толькі падборам кадраў. Значны ўплыў на эканамічнае развіццё мела і гаспадарчая эліта, у першую чаргу кіраўнікі буйных прамысловых прадпрыемстваў.

Напярэдадні пяцігодкі кардынальных зменаў і пераўтварэнняў у палітычнай і эканамічнай сферах, кіруючы склад прамысловасці БССР выглядаў наступным чынам. Усе генеральныя дырэктары і дырэктары прамысловых прадпрыемстваў і аб'яднанняў мелі вышэйшую адукацыю (1984 г. – 99,5 %), 99 % з іх былі спецыялістамі ў сваёй галіне, у іх складзе было 4 кандыдаты і 1 доктар навук. Сярод гэтай катэгорыі кіраўнікоў працавалі толькі 2 жанчыны – генеральнымі дырэктарамі вытворчых аб'яднанняў малочнай прамысловасці БССР. Па сацыяльным стане 49,8 % паходзілі з рабочых або калгаснікаў [19, арк. 62]. Узрост кіраўнікоў складаў: ад 31 да 35 год – 2,0 %, ад 36 да 40 – 8,75 %, ад 41 да 45 – 14,1 %, ад 46 да 50 – 37,1 %, ад 51 да 55 – 20,5 %, ад 56 да 60 – 14,1 %, старэйшыя за 60 год – 3,45 % (1986 г. – 7,2 %). Па нацыянальным складзе: беларусаў – 52,1 %, рускіх – 32,7 %, украінцаў – 11,7 %, палякаў – 1,5 %, яўрэяў – 3 1,5 %, іншых – 0,5 % (армянін, немец, мардвін) [20, арк. 1–2].

У сярэдзіне 1980-х гг. Беларусь была адной з самых эканамічна развітых рэспублік СССР. Выраблены ў ёй у 1985 г. нацыянальны даход у разліку на аднаго жыхара быў большы, чым у сярэднім па СССР, і саступаў толькі тром рэспублікам: РСФСР, Латвіі і Эстоніі. Але па памеры сярэднямесячнага заробку БССР займала толькі 7 месца [21, арк. 7, 31]. Нягледзячы

на тое, што душавы выраб эканамічнай прадукцыі ў БССР быў у сярэдзіне 1980-х гг. адным з самых высокіх у СССР, узровень жыцця ў цэлым быў ніжэйшы, чым у сярэднім па краіне. Пераразмеркаванне вырабленага нацыянальнага багацця на карысць цэнтра не спрыяла эканамічнай самастойнасці і эканамічнаму развіццю Беларусі, супярэчыла яе нацыянальным інтарэсам [8, с. 48–49].

У 1985 г. Беларусь, знаходзячыся ў складзе СССР, як і іншыя савецкія рэспублікі, уступіла ў перыяд радыкальных эканамічных і сацыяльных пераўтварэнняў. Красавіцкі (1985 г.) пленум ЦК КПСС, XXVII з’езд КПСС (1986 г.) вызначылі новы палітычны курс, які атрымаў назву “перабудова” і быў скіраваны на паскарэнне сацыяльна-эканамічнага развіцця, выпраўленне дапушчаных у мінулыя гады памылак і ўсебаковае абнаўленне грамадства. Затым гэты курс канкрэтызаваўся ў рашэннях XIX Усесаюзнай партыйнай канферэнцыі (1988 г.), XXVIII з’езда КПСС (1990 г.), шэрагу пленумаў ЦК [5, с. 420; 3, с. 337–338]. Але гэтыя рашэнні недастаткова ўлічвалі супярэчнасці савецкага грамадства, часта насілі дэкларатыўны характар, абапіраліся на дагматызаваныя падыходы ў вызначэнні перспектывы развіцця краіны і шляхоў іх дасягнення. Таму ва ўмовах хуткага пагаршэння сацыяльна-эканамічнай сітуацыі ў рэспубліках СССР стала ўзмацняцца палітычная напружанасць, нарастаць цэнтрабежныя настроі. Сілавы шлях вырашэння нацыянальных і іншых праблем [18, арк. 52–53] не даваў пазітыўных вынікаў і яшчэ больш ускладняў становішча. Кіраўніцтва СССР спрабавала рэфармаваць існуючую ў краіне палітычную сістэму. Прымаюцца законы СССР “Аб парадку вырашэння пытанняў, звязаных з выхадам саюзнай рэспублікі з СССР” (03.04.1990 г.), “Аб размежаванні паўнамоцтваў паміж Саюзам ССР і суб’ектамі федэрацыі” (26.04.1990 г.) і іншыя агульнасаюзныя прававыя акты, якія пашыралі правы саюзных рэспублік [3, с. 240–241].

У чэрвені 1988 г. з мэтай паглыблення эканамічнай рэформы і яе ўдасканалення кіраўнікі саюзных рэспублік прапанавалі перайсці на рэспубліканскі і рэгіянальны гаспадарчы разлік з выкарыстаннем элементаў рынку. 08.02.1989 г. бюро ЦК КПБ прыняло пастанову “Аб падрыхтоўцы да пераходу рэспублікі на прынцып тэрытарыяльнага самафінансавання і самакіравання”. Для павышэння эфектыўнасці кіравання рэформай 24.08.1989 г. указам Прэзідыума Вярхоўнага Савета (ВС) БССР 3 міністэрствы і 2 дзяржкамітэты былі пераўтвораны з саюзна-рэспубліканскіх у рэспубліканскія. Аднак 12 міністэрстваў і 11 дзяржкамітэтаў БССР па-ранейшаму заставаліся саюзна-рэспубліканскімі і толькі 11 міністэрстваў і 3 дзяржкамітэты – рэспубліканскімі. Такое становішча істотна звужала магчымасці рэспублікі ажыццяўляць самафінансаванне і самакіраванне. ВС БССР па прапанове ўрада 05.12.1989 г. прыняў пастанову “Аб першачарговых мерах па пераходу Беларускай ССР з 1990 г. на новыя ўмовы гаспадарання на аснове самакіравання і самафінансавання” [2, с. 551]. Але найбольшае значэнне мела прыняцце 27.10.1989 г. ВС БССР закона БССР “Аб змяненнях і дапаўненнях Канстытуцыі (Асноўнага Закона) Беларускай ССР і 27.07.1990 г. Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце БССР.

Першым этапам “перабудовы” дэкларавалася – паскарэнне, пад якім разумеліся высокія тэмпы росту – пераадоленне тэндэнцыі да зніжэння і пераход да нарошчвання тэмпаў сацыяльна-эканамічнага развіцця, новая якасць росту за кошт павышэння вытворчасці працы, інтэнсіўнага развіцця, паварот дзяржавы да запатрабаванняў людзей. Паскарэнне было разлічана на энтузіязм працоўных у прывяздзенні ў дзеянне схаваных рэзерваў росту. Галоўны з іх заключаўся ў поўнай загрузцы магучасцей вытворчага патэнцыялу, паўсюдным пераводзе яго на шматзменную форму працы. ЦК КПСС, СМ СССР і Усе ЦСПС 12.02.1987 г. прынялі пастанову “Аб пераходзе аб’яднанняў, прадпрыемстваў і арганізацый прамысловасці і іншых галін народнай гаспадаркі на шматзменны рэжым працы з мэтай павышэння эфектыўнасці вытворчасці”. У пастанове прадугледжваліся меры маральнага і матэрыяльнага стымулявання рабочых і служачых за працу ў шматзменным рэжыме (падвышаны заробак, рост даплат, павелічэнне водпуску і г.д.) [22, арк. 172–176]. Аднак на практыцы шматзменны рэжым нярэдка не садзейнічаў павышэнню колькасці і якасці выпускаемай прадукцыі: ускладнялася дастаўка работнікаў начных змен, нізкай была

прадукцыйнасць працы, зніжалася тэхніка бяспекі і г.д. [2, с. 545].

Кіраўніцтва краіны прымае рашэнні аб удасканаленні арганізацыі заробтнай платы і ўвядзенні новых тарыфных ставак і службовых акладаў работнікаў, якія былі скіраваны на якасную перабудову механізма аплаты працы, павышэнне эфектыўнасці вытворчасці і ўзмацненне стымулявання працоўных за канчатковыя вынікі працы. На 01.01.1988 г. увядзенне новых умоў аплаты працы адбылося на 3,1 тыс. прадпрыемстваў і арганізацый БССР, дзе працавала больш за 1,4 млн. чал. (50,7 %). Найбольшых вынікаў пры ўвядзенні новых умоў аплаты працы дасягалі калектывы, якія працавалі ва ўмовах поўнага гаспадарчага разліку і самафінансавання. Пры гэтым зарплата спецыялістаў і служачых павышалася ў большай ступені, чым у рабочых (10-35 %), памяншаючы дыспрапорцыю, якая склалася за папярэднія дзесяцігоддзі [23, арк. 94–95].

Адбываліся змены ў кадравым патэнцыяле прамысловасці. На прадпрыемствах і ў арганізацыях, якія перайшлі на новыя ўмовы аплаты працы, адзначалася істотнае скарачэнне колькасці працуючых (ад 2 да 11 %). Так, у ВА “Палімір” на 6,8 %, Гомельскім кансервавым заводзе – 8,3 %, Магілёўскім КШТ – 9,4 % [23, арк. 95]. Спачатку гэта мела станоўчы вынік – ліквідоўваўся дэфіцыт кадраў, але пазней прывяло да безпрацоўя. Для прыкладу, толькі ў Магілёўскай вобласці ў пачатку 1992 г. дапамогу па беспрацоўі атрымлівалі больш за 7 тыс. чалавек [24, арк. 54–55] У першым квартале 1992 г. было вызвалена з вытворчасці каля 3000 чал., у тым ліку г. Магілёве больш за 800, Бабруйску – каля 500 чалавек [25, арк. 87].

Адным з асноўных шляхоў палітычных і эканамічных зменаў падчас “перабудовы” павінна было стаць развіццё дэмакратыі на вытворчасці, увядзенне выбарнасці кіруючых работнікаў у працоўных калектывах на конкурснай аснове, што забяспечвала паляпшэнне якаснага складу кіруючых кадраў і ўзмацненне іх адказнасці за вынікі дзейнасці. У арганізацыях і на прадпрыемствах ствараўся рэзерв кадраў для замяшчэння кіруючых пасадак. На кожную з іх рыхтавалі не менш 2 кандыдатур. Уся праца з рэзервам павінна была праходзіць у абстаноўцы галоснасці, з улікам думкі калектыва [26, арк. 97–100].

Закон “Аб дзяржаўным прадпрыемстве (аб’яднанні)”, які ўступіў у дзеянне 01.01.1988 г., дазваляў прадпрыемству самому вызначаць план вытворчасці і рэалізацыі прадукцыі, прадаставіў калектывам права выбарнасці кіраўнікоў розных узроўняў. Напрыклад, у Магілёўскай вобласці на 01.01.1990 г. з 884 гаспадарчых кіраўнікоў, што прайшлі атэстацыю, 568 былі выбраны працоўнымі калектывамі. Адпаведна на прадпрыемствах прамысловасці 92 кіраўнікі з 176 [27, арк. 22, 45]. Але на кіруючыя пасады не заўсёды траплялі лепшыя спецыялісты і арганізатары вытворчасці. Адна з прычынаў – не існавала канкрэтнай сістэмы адказнасці. Пры распрацоўцы і прыняцці рашэнняў абмяжоўваліся агульнымі і не змястоўнымі фразамі, якія штогод гучалі аднолькава. Так, напрыклад, Магілёўскі абласны савет дэпутатаў у кастрычніку 1991 г. у чарговы раз вырашыў: “распрацаваць сістэму працы з кіруючымі кадрамі народнай гаспадаркі вобласці, прадугледзеўшы механізм павышэння іх адказнасці за даручаны ўчастак працы” [28, арк. 160]. Але нічога не было зроблена.

Ажыццяўленне новага палітычнага курсу ў 1985 г. напачатку прывяло да пэўных зрухаў у эканоміцы. Прадпрыемствы БССР устойліва нарошчвалі выпуск прадукцыі і павышалі прадукцыйнасць працы. Так, рост аб’ёму вытворчасці прамысловай прадукцыі ў 1986 г. склаў 107 %, у 1987 г. – 114%, у 1988 – 122 %. Нацыянальны даход Беларусі за 1986–1987 гг. узрос на 11,5 % пры плане 9,1 %. Найбольш значна аб’ём прадукцыі павялічыўся ў машынабудаванні і металургічным комплексе. За 1986–1988 гг. было асвоена 696 новых відаў прадукцыі. У 1988 г. звыш 99 % прадпрыемстваў рэспублікі своечасова выканалі дагаворныя абавязацельствы [5, с. 424–425; 3, с. 338; 2, с. 553]. За 1986–1990 гг. прадукцыйнасць працы павялічылася на 30,1 % [5, с. 426–427]. Пры гэтым эканамічныя пераўтварэнні ў краіне ажыццяўляліся марудна, супярэчліва. Устаноўленая законам аб дзяржаўным прадпрыемстве (аб’яднанні) сістэма размеркавання прыбыткаў аказалася неэфектыўнай, шмат якія прадпрыемствы, прыкрываючыся шырмай самастойнасці, прымалі заніжаныя планы з маўклівай згоды міністэрстваў. Такое, напрыклад, адбылося на шэрагу прадпрыемстваў Віцебскай вобласці [29, арк. 53–54; 5, с. 425].

Значны ўплыў на эканамічнае жыццё БССР аказаў шэраг іншых фактараў як аб'ектыўнага, так і суб'ектыўнага характару. Адным з іх стала катастрофа на Чарнобыльскай АЭС, якая здарылася 26.04.1986 г., экалагічныя і эканамічныя праблемы пераадолення яе наступстваў. Так, напрыклад, у Магілёўскай вобласці ў 1988–1989 гг. усе матэрыяльна-тэхнічныя і людскія рэсурсы, якія меліся, былі накіраваны на выкананне саюзна-рэспубліканскай праграмы неадкладных мер па ліквідацыі наступстваў аварыі на Чарнобыльскай АЭС [30, арк. 13].

Наступны фактар – антыалкагольная кампанія, якая праводзілася па ініцыятыве ЦК КПСС. Яе пачатак паклала пастанова ЦК КПСС “Аб мерах па пераадоленні п'янства і алкагалізму” (07.05.1985 г.). З аднаго боку, скарачэнне продажу алкагольных напіткаў было балючым ударам па фінансах, грошы ад продажу спіртных напіткаў традыцыйна былі адной са значных і стабільных крыніц напаўнення бюджэту і, адпаведна, падтрымання неабходнага ўзроўню жыцця ў краіне [3, с. 341–342]. З другога боку, пасля павелічэння вытворчасці спіртных напояў і пашырэння правіл іх продажу, што адбылося ў 1990 г., значна павялічылася колькасць антыграмадскіх праяў і злачынстваў, звязаных з п'янствам. Практычна кожнае забойства, разбойны напад, цяжкае цялеснае пашкоджанне, згвалтаванне ў першым паўгоддзі 1991 г. здзяйснялася асобамі, якія знаходзіліся ў нецвярозым стане. П'янства зноў стала распаўсюджанай з'явай на вытворчасці. У першым паўгоддзі 1991 г. міліцыяй спынена амаль 12 тыс. такіх фактаў (рост на 22 %), у тым ліку больш за 100 з удзелам службовых асоб. З тэрыторыі прадпрыемстваў у медвыцвярэннікі дастаўлена звыш 900 чалавек (рост – 49 %) [31, арк. 369].

Акрамя ўзгаданых фактараў, варта адзначыць, што ў БССР размяшчаліся вайсковыя часткі, што перамяшчаліся з краін Усходняй Еўропы і неабходна было вырашыць шэраг праблем па іх уладкаванні. У 1990 г. была прынята пастанова ЦК КПБ, СМ БССР і Міністэрства абароны СССР “Аб мерах па паляпшэнні жыллёва-бытавых умоў ваеннаслужачых воінскіх часцей, размешчаных на тэрыторыі БССР”, згодна з якой уладам БССР было неабходна вырашыць пытанні сацыяльна-бытавога характару і працаўладкавання сем'яў ваеннаслужачых, якія перадыслакоўваліся з краін Усходняй Еўропы [32, арк. 17–20].

З мэтай пашырэння выкарыстоўвання патэнцыялу грамадства ў эканамічнай сферы былі прыняты яшчэ некалькі важных заканадаўчых актаў, якія істотна паўплывалі на магчымасці кіраўнікоў прадпрыемстваў уздзеінічаць на працэсы трансфармацыі палітычнай сістэмы і савецкай эканомікі. Сярод іх Закон “Аб індывідуальнай працоўнай дзейнасці грамадзян СССР”, які быў прыняты ВС СССР 19.11.1986 г. і ўведзены ў дзеянне 01.05.1987 г. Па новым законе адкрывалася магчымасць для прыватнай дзейнасці больш як у 30 відах вытворчасці тавараў і паслуг. Закон стаў пачаткам у гісторыі фарміравання і развіцця малога і сярэдняга прадпрыемства ў краіне. На 01.05.1987 г. у БССР індывідуальнай працоўнай дзейнасцю займаліся 9,2 тыс. чал., на 01.01.1988 г. – 14,9 тыс. чал., павелічэнне складала 62 % [33, арк. 54].

Новы заканадаўчы акт, які садзейнічаў разняволенню чалавечай актыўнасці, павышэнню творчасці і майстэрства людзей, быў прыняты ВС СССР 26.05.1988 г. – Закон “Аб кааперацыі ў СССР”. Ён дазволіў кааператывам займацца любымі не забароненымі законам відамі дзейнасці, у тым ліку і гандлем. Згодна Закону, кааператывы нараўне з дзяржаўнымі прадпрыемствамі (аб'яднаннямі) аб'яўляліся асноўным звязом адзінага народнагаспадарчага комплексу [34, арк. 753–775]. У БССР на 01.08.1988 г. было 1211 зарэгістраваных кааператываў, з іх функцыянавалі 791 (65,3 %), дзе працавалі 8,4 тыс. чал. З агульнай колькасці зарэгістраваных кааператываў у Мінску дзейнічалі – 209 (63,1 % ад зарэгістраваных у горадзе), Магілёўскай вобласці – 110 (52,4 %), Гомельскай вобласці – 98 (63,2 %), Мінскай вобласці – 96 (64,4 %), Брэсцкай вобласці – 95 (68,8 %), Віцебскай вобласці – 92 (80,7 %), Гродзенскай вобласці – 91 (78,5 %) [33, арк. 54 адв.]. Сярэдні заробак за месяц у БССР (1989 г.) складаў – 240,4 руб., у кааператывах – 492 руб. Пры гэтым у кааператыве “Пластык” ВА “Бабруйскферммаш” – 2403 руб., “Кіравец” пры Магілёўскім аўтазаводзе імя С.М. Кірава – 2130 руб., “Элада” пры заводзе “Магілёўсельмаш” – 1494 руб. [35, арк. 6] Усё гэта

прываблівала працаўнікоў. Высокакваліфікаваныя спецыялісты пераходзілі на працу ў кааператывы, што істотна ўплывала на кадравы патэнцыял прамысловасці. Пры гэтым шэраг кіраўнікоў па сумяшчальніцтве працавалі ў кааператывах і малых прадпрыемствах [36, арк. 17], што дазваляла выкарыстоўваць службовае становішча для ўзбагачэння.

У дзейнасці кааператываў побач са станоўчым (павелічэнне выпуску тавараў народнага спажывання) назіралася шмат недахопаў, што выклікалі незадавальненне грамадзян. У прыватнасці неабгрунтаванае завышэнне коштаў на паслугі, пры выкарыстоўванні сыравіны і абсталявання, набытых па дзяржаўных, фіксаваных цэнах. Напрыклад, пры стаматалагічнай паліклініцы № 7 г. Мінска дзейнічаў кааператыву «Атлант», дзе былі цэны ў 5 разоў вышэйшыя за дзяржаўныя, пры гэтым выкарыстоўваліся матэрыялы і інструменты паліклінікі; кааператывунае кафэ «Нацыяналь» у Гродне, нацэнкі на марожанае – 300 %, гарачы шакалад – 233 %, кава – 571 %, булён курыны – 900 %; падобнае ў кааператыве “Відэа-бар” г. Слонім, пры гэтым закупка харчовых тавараў у крамах дзяржаўнага гандлю і інш. [33, арк. 56 адв.]

Цікавая акалічнасць. За 1987 г. па БССР у даход дзяржавы з грамадзян, якія займаліся індыўдуальнай працоўнай дзейнасцю, паступіла больш за 1 млн. руб., ад дзейнасці кааператываў – 114 тыс. руб. [33, арк. 54 адв.] Пры гэтым у кааператывах працавалі 8,4 тыс. чалавек, а індыўдуальнай працоўнай дзейнасцю займаліся 14,9 тыс. чал. Такім чынам амаль удвая большая колькасць асоб прынесла карысці рэспубліцы больш за 9 разоў.

У краіне адбывалася крушэнне сацыялістычнай эканомікі. З пачатку 1990-х гг. пачынаецца працэс змены ўласнасці на прамысловых прадпрыемствах Беларусі, што істотна паўплывала на ўмовы фарміравання кадравага патэнцыяла рэспублікі. За 1991 год і 5 месяцаў 1992 г. у Магілёўскай вобласці на 31 прадпрыемстве і іх структурных адзінках зменена форма ўласнасці. У іх ліку, 5 адносіліся да рэспубліканскай уласнасці, 26 – да ўласнасці гарадоў і раёнаў. 30 прадпрыемстваў былі выкуплены працоўнымі калектывамі, адно прададзена па конкурсе. Колькасць работнікаў на ўсіх – 16800 чалавек [37, арк. 68].

Напрыканцы 1980-х гг. сталі праяўляцца крызісныя з’явы ў эканоміцы. У Беларусі пазней, чым у іншых рэспубліках СССР і ў краіне ў цэлым. Тым не менш, у чэрвені 1989 г. кіраўніцтва КПБ ацэньвала сітуацыю, якая складвалася на спажывецкім рынку рэспублікі, як надзвычайную. Адзначалася, што калі ў 1986 г. у дэфіцыце былі тавары крыху больш за 500 найменняў, то цяпер таварны дэфіцыт дасягнуў 2250 найменняў [3, с. 338–339]. На індустрыяльным развіцці рэспублікі негатывна адбывалася ўзрастаўшая разбалансаванасць гаспадаркі, міжнацыянальныя канфлікты, у выніку чаго на прадпрыемствах пачала скарачацца вытворчасць з-за парушэнняў дагаворных абавязацельстваў, недапаставак сумежных камплектуючых дэталей і вузлоў, матэрыялаў і сыравіны. У 1990 г. знізілі аб’ём прамысловай прадукцыі больш як 400 прадпрыемстваў і аб’яднанняў Беларусі [5, с. 426–427]. Дзяржаўны камітэт па эканоміцы і планаванні і Міністэрства фінансаў паведамлялі старшыні СМ БССР, што эканоміка рэспублікі адчувала вялікую напругу. Сталі зніжацца не толькі тэмпы, але і абсалютныя паказчыкі грамадскай вытворчасці, нарасталі фінансавыя цяжкасці. У верасні 1990 г., у параўнанні з вераснем 1989 г., нацыянальны даход у БССР знізіўся на 15 %, выпуск прамысловай прадукцыі на 3,9 %. Прычым адзначалася: “Вастрыня сітуацыі ў эканоміцы рэспублікі шмат у чым з’яўляецца следствам недаглядаў у працы кіраўнікоў міністэрстваў, ведамстваў, выканкамаў, аб’яднанняў і прадпрыемстваў” [38, арк. 255–256]. Такім чынам не толькі знешні фактар (тэндэнцыі распаду і парушэння сувязяў) паўплываў на стан эканомікі БССР, але і не прафесійныя дзеянні шэрагу кіруючых кадраў прамысловасці. У 1991 г. упершыню адбылося абсалютнае падзенне вытворчасці прамысловай і сельскагаспадарчай прадукцыі.

Значны ўплыў на працу прадпрыемстваў, кадравы патэнцыял, эфектыўнасць працы і адпаведна на эканоміку ў цэлым аказалі пастановы Кабінета Міністраў СССР “Аб рэформе рознічных цэн і сацыяльнай абароне насельніцтва” (19.03.1991 г.) і адпаведная Савета Міністраў (СМ) БССР (22.03.1991 г.). Згодна якіх з 02.04.1991 г. уводзіліся новыя адзіныя для гарадоў і сельскай мясцовасці дзяржаўныя рознічныя кошты на харчовыя і нехарчовыя

тавары. Шэраг тавараў рэалізоўваліся па рэгуляваных цэнах. Замацоўвалася непазбежнасць эканамічных санкцый да прадпрыемстваў за неабгрунтаванае павышэнне цэнаў [39, арк. 41]. Але гэта не палепшыла становішча ў эканоміцы і грамадстве.

Замест увядзення эканамічных мер, кіраўніцтва рэспублікі рабіла стаўку на адміністрацыйныя метады, прычым прынятыя нарматыўныя акты ігнараваліся камандна-размеркавальнай сістэмай. У выніку ўскладнялася сітуацыя ў гаспадарчым комплексе. Дзеянні ўладаў выклікалі негадаванне насельніцтва. Гэта вылілася ў дэманстрацыі, мітынгі, забастоўкі. У 1990 і першай палове 1991 гг. у Беларускай ССР адбыліся 247 акцый пратэсту [2, с. 553–554]. Пасля масавых мітынгаў у Беларусі ўпраўленнем па пытаннях правоў грамадзян, грамадскай бяспекі і абароннай працы быў падрыхтаваны матэрыял, які быў разасланы ў выканкамы БССР Упраўленнем справамi СМ БССР і дзе адзначалася: “Падзеі 1–25.04.1991 г., якія мелі месца ў Мінску, Віцебску, Оршы, Салігорску і некаторых іншых гарадах рэспублікі. У красавіку 1991 г. адбыліся 43 незаконныя мітынгі і іншыя масавыя мерапрыемствы супраць 58 за ўвесь 1990 г. Узрасла колькасць удзельнікаў, у асноўным за кошт работнікаў саюзных прадпрыемстваў, размешчаных у горадзе Мінску і Мінскай вобласці... Такія буйныя прадпрыемствы: трактарны завод, завод ім. Вавілава, завод вылічальнай тэхнікі, дзяржаўны падшыпнікавы завод № 11, завод шасцерняў, маторны завод. З гэтых прадпрыемстваў удзельнічала да 20 тыс. чал. у дзень ... Пры гэтым не хаваліся мэты паслаблення існуючага ладу і змены дзяржаўнай улады” [40, арк. 34].

Пачатак 1990-х гг. ахарактарызаваўся дэстабілізацыяй гаспадарчага жыцця, абвастрэннем палітычнай напружанасці, што значна ўскладняла працэсы стварэння суверэннай Беларусі.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Аналіз заканадаўчых і нарматыўна-прававых актаў дазваляе зрабіць выснову, што агульнасаюзнае і рэспубліканскае партыйна-савецкае кіраўніцтва спрабавала шляхам прыняцця ў асноўным адміністрацыйных мераў вырашыць эканамічныя і сацыяльныя праблемы ў грамадстве. Спробы эканамічнага стымулявання не давалі належнага эфекту з-за існаваўшых абмежаванняў і сістэмы размеркавання, дэфіцыту сацыяльных даброт і прадметаў шырокага спажывання. Дзейных эканамічных механізмаў не існавала, яны не маглі быць створаны ва ўмовах захавання адміністрацыйна-каманднай сістэмы кіравання і размеркавання. Эканамічныя задумы “перабудовы” засталіся нерэалізаванымі. Прычынамі няўдач з’яўляліся: асабістае тармажэнне партыйнай наменклатурай выканання большасці прымаемых эканамічных рашэнняў, ранейшая дэфармацыя вытворчых адносін, адчужанасць працоўных ад уласнасці, псіхалогія ўраўняльнасці і адсутнасць рыначнай ацэнкі вынікаў працы, захаванне затратнага механізма гаспадарання, эканамічныя і палітычныя фактары знешняга ўздзеяння.

Спробы выправіць становішча ў эканоміцы, шляхам падрыхтоўкі кадраў вышэйшай кваліфікацыі і ўкаранення розных метадаў павышэння якасці і эфектыўнасці кадравага патэнцыялу ва ўмовах існавання савецкай эканамічнай сістэмы, не прынеслі чаканага выніку. На адказных пасадах як у сферы дзяржаўнага кіравання, так і ў прамысловасці пераважалі асобы сталага ўзросту. Нізкая змяняльнасць і адсутнасць матэрыяльнай матывацыі ў працы спецыялістаў перашкаджалі абнаўленню кадравага патэнцыялу і развіццю эканомікі БССР. З 1985 г. спрабавалі шляхам вылучэння на кіруючыя пасады новых работнікаў правесці працэс “амаладжэння” кадравага патэнцыяла краіны, але гэтага не адбылося таму, што сістэма рэалізацыі кадравай палітыкі заставалася ранейшай.

Кардынальныя змены і пераўтварэнні ў палітычнай і эканамічнай сферах у другой палове 1980-х гг. істотна паўздзейнічалі на магчымасці ўплыву кіруючага складу прадпрыемстваў прамысловасці на сацыяльна-эканамічнае развіццё Савецкай Беларусі, фарміраванне кадравага патэнцыялу напруэдадні стварэння суверэннай Рэспублікі Беларусь.

Трансфармацыя савецкай палітычнай сістэмы і эканамічныя рэформы 1985–1991 гг. засведчылі, што значны ўплыў на эканамічнае жыццё БССР аказаў шэраг фактараў як аб’ектыўнага, так і суб’ектыўнага характару. Ажыццяўленне новага палітычнага курсу

напачатку прывяло да пэўных станоўчых зрухаў у эканоміцы рэспублікі. Але напрыканцы 1980-х гг., нягледзячы на пэўнае рэфармаванне сістэмы кіравання гаспадаркай у напрамку яе частковай дэцэнтралізацыі, савецкая камандная эканоміка ўступіла ў паласу эканамічнага крызісу, які скончыўся ў пачатку 1990-х гг. яе поўным крахам. У выніку шэрагу памылак і пралікаў партыйна-савецкага кіраўніцтва Саюз ССР і адпаведна БССР апынуліся ў крызісным стане, што прывяло да дэстабілізацыі становішча і распаду СССР.

Стабілізаваць сацыяльна-эканамічнае развіццё грамадства стала магчымым толькі з прыняццем Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь і станаўленнем Прэзідэнцкай формы кіравання.

Артыкул падрыхтаваны ў рамках выканання навуковых даследаванняў “Кадры прамысловасці Беларусі як фактар трансфармацыі палітычнай сістэмы і эканамічных мадэляў (1945–2019)” (навуковы кіраўнік – кандыдат гістарычных навук, дацэнт І. А. Пушкін) ДПНД на 2021–2025 гг. “Грамадства і гуманітарная бяспека беларускай дзяржавы” (навуковы кіраўнік – акадэмік НАН Беларусі, доктар гістарычных навук, прафесар А. А. Каваленя) падпраграмы № 1 “Гісторыя” (навуковы кіраўнік – кандыдат гістарычных навук, дацэнт В. Л. Лакіза), задання 12.1.3 “Гісторыя Беларусі ў канцы XVIII – пачатку XXI стст.” (навуковы кіраўнік – доктар гістарычных навук, дацэнт М. У. Смяховіч).

ЛІТАРАТУРА

- 1 Беларусь у сацыяльна-эканамічных і грамадска-палітычных працэсах 1946–2006 гг. / пад навук. рэд. М. П. Касцюк. – Мінск : Бел. навука, 2007. – 215 с.
- 2 Гісторыя Беларусі. У 6 т. Т. 6. Беларусь у 1946–2009 гг. / Л. Лыч і інш.; рэд. калегія: М. Касцюк (гал. рэд.). – Мінск: Современная школа, Эксперспектива, 2011. – 728 с.
- 3 Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст. У 2 кн. Кн. 2 / М. У. Смяховіч і інш.; рэдкал.: А. А. Каваленя і інш.; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск: Беларус. навука, 2012. – 654 с.
- 4 История белорусской государственности. В 5 т. Т. 5. Национальная государственность на переломе эпох (вторая половина XX – начало XXI в.) / А. А. Коваленя [и др.]; отв. ред. Н. В. Смахович; Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т истории. – Минск : Беларуская навука, 2020. – 759 с.
- 5 Нарысы гісторыі Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2. / М. П. Касцюк, І. М. Ігнаценка, У. І. Вышынскі і інш.; Інстытут гісторыі АНБ. – Мінск: Беларусь, 1995. – 560 с.
- 6 Герасенко, В. П. Кадровый потенциал как фактор инвестиционной привлекательности регионов / В. П. Герасенко, Е. В. Олехник, Л. Р. Миронович // Проблемы управления. Серия А (экономические науки, социологические науки, психологические науки). – 2022. – № 4. – С. 23–31.
- 7 Королёнок, А. В. Статистическая оценка воспроизводства трудового потенциала в контексте достижения приоритетов устойчивого развития Республики Беларусь / А. В. Королёнок // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D. Экономические и юридические науки. – 2022. – № 12. – С. 20–27.
- 8 Несцяровіч, М. Б. Эканоміка Беларусі ў кантэксце развіцця савецкай і сусветнай эканомік (1951–1990 гг.) / М. Б. Несцяровіч // Весці НАНБ. Серыя гуманітарных навук. – 2007. – № 4. – С. 43–50.
- 9 Пушкин, И. А. Кадры и социально-экономические проблемы в промышленности восточных регионов Советской Беларуси в 1971–1990 гг. / И. А. Пушкин // Современные проблемы гуманитарных и общественных наук / ФГБОУ ВО «ВГУИТ». – Вып. 3 (40). – Воронеж: ИПЦ «Научная книга», 2022. – С. 41–50.
- 10 Пушкин, И. А. Неправомерные действия и злоупотребления служебным положением в советский период модернизации Беларуси, 1970–1991 гг. / И. А. Пушкин // Советский опыт: взгляд из XXI века (к 100-летию образования Союза Советских Социалистических Республик): сб. статей / редкол.: А. А. Коваленя [и др.]. – Москва: Фонд «Историческая память», 2023. – С. 328–345.
- 11 Пушкін, І. А. Кадровая палітыка партыйна-дзяржаўнага кіраўніцтва БССР у 1970-я гг. (на прыкладзе Віцебскай і Магілёўскай абласцей) / І. А. Пушкін // Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова. Серыя А. Гуманітарныя навукі. – 2018. – № 2. – С. 25–30.
- 12 Пушкін, І. А. Падрыхтоўка беларускіх кадраў вышэйшай кваліфікацыі ў апошнія дзесяцігоддзі савецкай мадэрнізацыі грамадства / І. А. Пушкін // Вестн. Белор. гос. ун-та пш. и хим. техн. – 2023. – № 1. – С. 124–130.
- 13 Сасим, А. М. Промышленность Беларуси в условиях реформирования и стагнации (1953–1985 гг.) / А. М. Сасим; науч. ред. М. П. Костюк. – Минск : Эксперспектива, 2009. – 242 с.
- 14 Тиковенко, А. Г. Кадровая политика в условиях перестройки / А. Г. Тиковенко; под ред. В. И. Шабайлова. – Минск : Навука і тэхніка, 1990. – 92 с.
- 15 Ху, Минцзюнь. О роли кадрового потенциала при реализации наукоемких проектов в контексте перехода к индустрии / Ху Минцзюнь, И. В. Устинович // Журнал Белорусского государственного университета. Экономика. – 2023. – № 1. – С. 107–115.
- 16 Народное хозяйство Белорусской ССР в 1987 г.: Стат. ежегодник / Госкомстат БССР. – Минск: Беларусь, 1988. – 296 с.

- 17 Народное хозяйство БССР в 1988 году: Стат. ежегодник. – Минск: Беларусь, 1989. – 264 с.
- 18 Выступление министра МВД СССР В. Бакатина на Пленуме ЦК КПСС “О национальной политике в современных условиях” (1989 г.) // Расійскі дзяржаўны архіў навейшай гісторыі (РДАНГ). – Ф. 2. Воп. 5. Спр. 298.
- 19 Пояснительная записка сектора учёта и переподготовки кадров отдела организационно-партийной работы ЦК КПБ. 12.07.1985 г. // Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 4 п. Воп. 156. Спр. 982.
- 20 Справка о составе и сменяемости руководителей промышленных предприятий и объединений БССР. 1984–1987 гг. // НАРБ. – Ф. 4 п. Воп. 156. Спр. 982.
- 21 Материалы по межнациональным отношениям // РДАНГ. – Ф. 2. Воп. 5. Спр. 334.
- 22 Постановление ЦК КПСС, СМ СССР и ВЦСПС № 194 от 12.02.1987 г. «О переходе объединений, предприятий и организаций промышленности и других отраслей народного хозяйства на многосменный режим работы с целью повышения эффективности производства» // Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці (ДАМаг). – Ф. 7. Воп. 5. Спр. 3737.
- 23 Письмо в СМ БССР о ходе реализации в республике Постановления ЦК КПСС, СМ СССР и ВЦСПС № 1115 от 17.09.1986 г. «О совершенствовании организации заработной платы и введении новых тарифных ставок и должностных окладов работников производственных отраслей народного хозяйства» // ДАМаг. – Ф. 7. Воп. 5. Спр. 3784.
- 24 Письмо Могилевского облисполкома в Госэкономплан Республики Беларусь от 14.04.1992 г. // ДАМаг. – Ф. 7. Воп. 5. Спр. 4124.
- 25 Информация Могилевского облисполкома в Госкомтруд Республики Беларусь от 15.07.1992 г. // ДАМаг. – Ф. 7. Воп. 5. Спр. 4124.
- 26 Письмо Гомельского облисполкома в СМ БССР от 24.05.1989 г. с предложениями по совершенствованию работы с кадрами // Дзяржаўны архіў Гомельскай вобласці. – Ф. 1174. Воп. 8. Спр. 2222.
- 27 Регистры хозяйственных руководителей Могилевской области на 1.01.1990 г. // ДАМаг. – Ф. 812. Воп. 1. Спр. 4217.
- 28 Решение № 6-14 от 03.10.1991 г. Могилевского областного совета «О работе исполнительного комитета областного совета народных депутатов за 1990 и первое полугодие 1991 гг.» // ДАМаг. – Ф. 7. Воп. 5. Спр. 4023.
- 29 Справка о состоянии работы по подбору и расстановке кадров, исполнительской и трудовой дисциплины, совершенствованию организации труда в объединениях и на предприятиях Витебского облместпрома (1989 г.) // Дзяржаўны архіў Віцебскай вобласці. – Ф. 2856. Воп. 7. Спр. 189. Арк. 53, 54.
- 30 Письмо Могилевского облисполкома в СМ БССР от 09.06.1990 г. // ДАМаг. – Ф. 7. Воп. 5. Спр. 3971.
- 31 Информация МВД БССР в СМ БССР от 05.08.1991 г. // ДАМаг. – Ф. 7. Воп. 5. Спр. 4065.
- 32 Постановление ЦК КПБ, СМ БССР, Министерства обороны СССР (1990 г.) «О мерах по улучшению жилищно-бытовых условий военнослужащих воинских частей, расположенных на территории БССР» // ДАМаг. – Ф. 7. Воп. 5. Спр. 3971.
- 33 Письмо Министерства финансов БССР в СМ БССР от 19.01.1988 г. О развитии в республике кооперативной и индивидуальной трудовой деятельности граждан // ДАМаг. – Ф. 7. Воп. 5. Спр. 3784.
- 34 Закон СССР «О кооперации в СССР» // ДАМаг. – Ф. 7. Воп. 5. Спр. 3737.
- 35 О развитии кооперативной деятельности в Могилевской области // ДАМаг. – Ф. 812. Воп. 1. Спр. 4262.
- 36 Решение исполкома Могилевского областного совета от 26.08.1991 г. № 9-3 «О мерах по защите потребительского рынка области и пресечению незаконного обогащения» // ДАМаг. – Ф. 7. Воп. 5. Спр. 4035.
- 37 Информация Могилевского облисполкома в СМ Республики Беларусь от 26.06.1992 г. // ДАМаг. – Ф. 7. Воп. 5. Спр. 4124.
- 38 Служебная записка Госэкономплана и Министерства финансов БССР в СМ БССР от 29.10.1990 г. // ДАМаг. – Ф. 7. Воп. 5. Спр. 3971.
- 39 Информационное письмо Совета Министров БССР (1991 г.) // ДАМаг. – Ф. 7. Воп. 5. Спр. 4124.
- 40 Письмо Управления делами СМ БССР от 06.05.1991 г. “О соблюдении законности при проведении массовых мероприятий” // ДАМаг. – Ф. 7. Воп. 5. Спр. 4065.

Паступіла у рэдакцыю 20.05.2024 г.

ПРА АЎТАРАЎ:

Пушкін Ігар Аляксандравіч, кандыдат гістарычных навук, дацэнт, дацэнт кафедры сацыяльна-гуманітарных дысцыплін Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта харчовых і хімічных тэхналогій, e-mail: ihar.pushkin.st@gmail.com.

ABOUT AUTHORS:

Pushkin Ihar Alexandrovich, Ph.D., Associate Professor, Assistant Professor of Humanities, Belarusian State University of Food and Chemical Technologies, e-mail: ihar.pushkin.st@gmail.com.